

ZNAČAJ I IZVOZNI POTENCIJAL PRIVREDE REPUBLIKE SRBIJE SA POSEBNIM OSVRTOM NA STANJE STOČNOG FONDA

*Lidija Madžar**, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Novi Sad

Sažetak: Poljoprivreda, s obzirom na raspoloživost značajnih ljudskih potencijala i prirodnih resursa, kao i na ostvareni nivo proizvodnje i prerade, predstavlja jednu od ključnih privrednih delatnosti Republike Srbije (RS). Međutim, kao rezultat procesa tranzicije, poljoprivreda RS posluje u krajnje nestabilnim, nepredvidivim i nepovoljnim uslovima. Ona se stoga karakteriše nepromenjenom proizvodnom strukturom u, pre svega, kapitalno intenzivnoj proizvodnji. Stočarstvo, zajedno sa ratarstvom, predstavlja esencijalnu granu poljoprivrede RS. Stočarstvo Srbije zauzima značajno mesto u privredi zemlje, jer stvara veliku dodatnu vrednost angažovanjem prirodnih i ljudskih resursa. Premda ova delatnost ima šanse da preraste u značajnu poljoprivrednu granu, obim stočnog fonda tokom poslednje dve decenije beleži stalnu tendenciju pada, u iznosu od 2–3% na godišnjem nivou. Cilj sprovedenog istraživanja se odnosi na ispitivanje uzroka pada učešća poljoprivrede i stočnog fonda RS u bruto domaćem proizvodu zemlje (BDP-u), kao i uzroka tendencije postepenog i upornog smanjivanja i krize stočnog fonda Srbije. Podaci iz rada se, u najvećoj meri, zasnivaju na Popisu poljoprivrede iz 2012. godine. Treba napomenuti i da, usled različitih definicija pojmova, podaci dobijeni najnovijim Popisom poljoprivrede nisu u potpunosti uporedivi sa podacima dobijenim u dosadašnjim redovnim statističkim istraživanjima. Popisivanje porodičnih gazdinstava i gazdinstava preduzetnika je sprovedeno metodom intervjua. U istraživanju su takođe primenjene statističke metode analize trenutnih i intervalnih vremenskih serija podataka, kao i metoda komparacije razmatranih varijabli. U radu se, najpre, razmatra značaj i spoljnotrgovinska pozicija poljoprivrede u nacionalnoj ekonomiji RS. Dalje se posvećuje pažnja trenutnom stanju domaćeg stočnog fonda i njegovoj geografskoj raspodeli po statistički definisanim regionima RS, pri čemu se komparativnom analizom prati kretanje stočnog fonda RS u periodu od poslednjih 18 godina. Kako uvoz poljoprivrednih proizvoda raste brže od izvoza, rezultati analize ukazuju da se Republika Srbija postepeno transformisala u zemlju zavisnu od uvoza poljoprivrednih proizvoda, stočnog fonda, mesa i mlečnih prerađevina. Ovom zaključku su kumovale i krajnje nepovoljne mere agrarne politike RS.

Ključne reči: poljoprivreda Republike Srbije, poljoprivredna gazdinstva, poljoprivredni proizvodi, agrarna politika Republike Srbije, spoljnotrgovinska razmena Republike Srbije, stočni fond Republike Srbije, uvozna zavisnost Republike Srbije.

* lidija.madzar.vps@gmail.com

THE SIGNIFICANCE AND EXPORT POTENTIAL OF SERBIAN ECONOMY WITH SPECIAL REFERENCE TO CONDITION OF LIVESTOCK

Abstract: *With respect to the availability of significant human and natural resources, as well as the achieved level of production and processing, agriculture is the key economic activity of the Republic of Serbia. However, as a result of the transition process, the agriculture of the Republic of Serbia operates in extremely unstable, unpredictable and unfavorable conditions. It is therefore characterized by an unchanged production structure, primarily in capital-intensive production. Animal Husbandry in Serbia, together with farming, represents an essential branch of the agriculture. Serbian livestock occupies an important place in the national economy because it creates a great value-added by engaging natural and human resources. Although this activity has a chance to grow into a significant agricultural industry, the volume of livestock during the last two decades has been constantly decreasing in the amount of 2-3% per annum. The aim of the research is to examine the causes of the reduced share of national agriculture and livestock in the gross domestic product (GDP) of the country, as well as the cause of the tendency of gradual and persistent reduction and livestock crisis. Data from the paper, for the most part, are based on the Agricultural Census 2012. It should be noted that, due to different definition concepts, data obtained by the latest Census of Agriculture are not fully comparable with the data obtained in the former regular statistical surveys. Census of family farms and farms of entrepreneurs was conducted through interviews. The study also applied statistical analysis methods of current and interval time series data, as well as the method of the considered variables comparison. This paper, first, discusses the importance of agriculture and its foreign trade position in the Serbian national economy. Furthermore, attention is paid to the current state of the domestic livestock and its geographical distribution by statistically defined regions of the Republic of Serbia, whereby the changes of domestic livestock within a period of 18 years are tracked through comparative analysis. Because of the fact that the import of the agricultural products is growing faster than exports, the results indicate that the Republic of Serbia is gradually transformed into a country depending on imports of agricultural products, livestock, meat and dairy products. Extremely unfavorable agricultural policy measures of the Republic of Serbia add to this conclusion.*

Key words: *agriculture of the Republic of Serbia, farms, agricultural products, Serbian agrarian policy, foreign trade of the Republic of Serbia, Serbian livestock, import dependency of the Republic of Serbia.*

JEL classification: *Q10, Q11, Q12, Q13, Q15, Q17*

1. UVOD

Prva decenija XXI veka se, sa stanovišta tranzicionih reformi u Republici Srbiji (RS), može posmatrati kroz dve faze. Zvanični podaci govore o tome da je tokom prve faze sproveden najveći deo procesa privatizacije i restrukturiranja vitalnih delova privrede zemlje, da je započeta liberalizacija tržišta, u izvesnoj meri postignuta makroekonomska stabilnost zemlje, da je došlo do konsolidacije i privatizacije bankarskog sektora zemlje, pri čemu je započet i proces pridruživanja Srbije Evropskoj uniji, uz ostvarenje značajnog napretka u svim segmentima zakonodavnog prilagođavanja (Službeni glasnik Republike Srbije, 2014, p. 7). U sferi ekonomske politike, državna politika je bila prevashodno usmerena na uspostavljanje i održavanje makroekonomske stabilnosti, kao i na ostvarivanje visoke stope održivog privrednog rasta. Za razliku od prve faze, druga faza reformi je bila usredsređena na podsticanje investicione i poslovne klime sa ciljem privlačenja stranih ulagača, reformu poreskog sistema i javnog sektora, na stvaranje uslova za uspostavljanje saradnje između privatnog i javnog sektora, pokušaje rešavanja problema sive ekonomije, kao i na niz drugih aktivnosti sa ciljem jačanja kredibiliteta države. Međutim, započete reforme u ovoj fazi nisu tekle istim intenzitetom. Dok se u nekim segmentima tek započelo sa reformama, u izvesnim segmentima proces reformi nije tekao kontinuirano, pri čemu je u nekim oblastima zabeležen značajan napredak sistemskih reformi.

Republika Srbija je od druge polovine 2008. godine počela da se suočava sa negativnim konsekvencama *prelivanja* globalne krize na domaće finansijske i ekonomske, odnosno privredne tokove. Negativni efekti krize su se ogledali najpre u usporavanju, a kasnije i u padu privredne aktivnosti koja je nastala kao posledica pada tražnje na domaćem i svetskom tržištu. Pomenuto je rezultiralo i značajno smanjenim prilivom stranog kapitala. Rezultati opisanih okolnosti ogledali su se u realnom smanjenju bruto domaćeg proizvoda (BDP-a), zaposlenosti i zarada, kupovne moći i životnog standarda građana, dok su sa druge strane rasle potrošačke cene i unutrašnja i spoljna zaduženost zemlje.

Pomenutim procesima je zahvaćena i poljoprivreda koja, još uvek, predstavlja veoma značajnu granu za privredu Srbije, s obzirom na resurse kojima raspolaže. Ovde se, pre svega, misli na 5,07 miliona hektara poljoprivrednog zemljišta, od čega se 71% površina koristi na intenzivan način – u obliku oranica, voćnjaka i vinograda – dok preostalih 29% poljoprivrednih površina čine prirodni travnjaci u vidu livada i pašnjaka (Službeni glasnik Republike Srbije, 2014, p. 9). Prema podacima Popisa poljoprivrede iz 2012. godine, površina obradivog poljoprivrednog zemljišta u Srbiji iznosi 4,867 miliona hektara (Vlada Republike Srbije), dok je popisano 631.522 poljoprivrednih gazdinstava koja koriste 3,437 miliona hektara poljoprivrednog zemljišta

(Službeni glasnik Republike Srbije, 2014, p. 10), od čega je u 2011/2012. godini korišćeno 89% (Republički zavod za statistiku. *Census of Agriculture 2012 – Agriculture in the Republic of Serbia*, Book I, 2013, p. 13). Među popisanim poljoprivrednim gazdinstvima, 99,6% pripadaju fizičkim licima. Prosečna veličina porodičnih poljoprivrednih gazdinstava iznosi 4,5 hektara (ha) i značajno varira po regionima. Preostalih 0,4% poljoprivrednih gazdinstava su u posedu pravnih lica, koja se karakterišu prosečnom veličinom od 210 ha po poljoprivrednom gazdinstvu (Službeni glasnik Republike Srbije, 2014, p. 10). Za razliku od porodičnih farmi, prosečna veličina korišćenog zemljišta po poljoprivrednom gazdinstvu je veća i iznosi 5,4 ha (Službeni glasnik Republike Srbije, 2014, p. 10). Konačno, procenjeno učešće poljoprivrede u formiranju Bruto dodate vrednosti (BDV) tokom 2013. godine iznosilo je 11,4% (Službeni glasnik Republike Srbije, 2014, p. 8).

Ruralno stanovništvo je i dalje zadržalo veliki procenat učešća u ukupnom stanovništvu sa 42,94% (Food and Agriculture Organization, 2014), s tim što se ruralni ambijent još uvek karakteriše izuzetno nepovoljnom starosnom, profesionalnom i obrazovnom strukturom stanovništva, kao i nerazvijenom komunalnom, privrednom i društveno-kulturnom infrastrukturom u ruralnim područjima. Imajući sve navedeno u vidu, zaključuje se da se reformski procesi u agrarnoj i ruralnoj privredi odvijaju sa dosta poteškoća i protivurečnosti, kao i da se može očekivati da će, u ovom domenu, prilagođavanje standardima Evropske unije (EU) i Svetske trgovinske organizacije (STO) biti jedan od najtežih i najsloženijih izazova naše zemlje (Vasiljević, 2007, p. 203).

2. ZNAČAJ POLJOPRIVREDE U NACIONALNOJ EKONOMIJI REPUBLIKE SRBIJE I NJENA SPOLJNOTRGOVINSKA POZICIJA

Poljoprivreda, proizvodnja hrane, prehrambena bezbednost zemlje, proizvodnja sirovina za druge privredne grane, spoljnotrgovinska razmena, društveni, demografski i drugi aspekti determinišu višestruki značaj i ulogu poljoprivrede u društveno-ekonomskom razvoju Republike Srbije. S obzirom na raspoloživost značajnih prirodnih i ljudskih potencijala, kao i na dostignuti nivo proizvodnje i prerade, poljoprivredna proizvodnja predstavlja jednu od najznačajnijih privrednih delatnosti u Srbiji. U prilog toj činjenici idu i podaci o učešću poljoprivredne proizvodnje u realizaciji Bruto domaćeg proizvoda (BDP) Srbije, u periodu od 2002–2013. godine, koje se kretalo u intervalu od 15,5% do procenjenih 11,8% za 2013. godinu. Pored pomenutog, ako bi se posmatrao doprinos poljoprivrede ostalim privrednim sektorima, prehrambenoj industriji, kao i proizvođačima i prerađivačima poljoprivrednih faktora i sirovina, učešće poljoprivrede nadmašuje 40% ukupnog BDP-a zemlje (Gulan, 2013). Takođe, podatak o oko 43% stanovništva Srbije, koje je naseljeno u ruralnim oblastima,

ukazuje na poseban značaj poljoprivrede za stabilnost ukupnog društvenog i ekonomskog razvoja, za trajnost prehrambene proizvodnje, kao i za društvenu i političku stabilnost zemlje. Međutim, primarna poljoprivredna proizvodnja, u periodu nakon raspada bivše SFRJ, posluje u krajnje nestabilnim, nepredvidivim i nepovoljnim uslovima i karakteriše se nepromenjenom proizvodnom strukturom u, pre svega, kapitalno intenzivnoj proizvodnji (sa posebnim naglaskom na stočarstvo). Sve pomenuto se javlja kao rezultat nedovoljno efikasnih mera poljoprivredne politike RS (Gulan, 2013). Ovom treba dodati i podatak o prosečnoj starosti nosilaca porodičnog gazdinstva koje iznosi 59 godina starosti (Republički zavod za statistiku. *Census of Agriculture 2012 – Agriculture in the Republic of Serbia*, Book I, 2013, p. 13). S druge strane, poljoprivredu Srbije, ali i drugih zemalja u tranziciji, karakteriše hroničan nedostatak investicionog kapitala neophodnog za razvoj i strukturno prilagođavanje domaće agroprivrede uspešnom tržišnom privređivanju (Vasiljević, 2007, p. 211).

Tokom tranzicionog perioda u Republici Srbiji nije došlo do značajnijih promena u privrednoj strukturi. Međutim, od početka ovog (XXI) veka je doprinos poljoprivrede BDP-u postepeno opadao, prvenstveno usled bržeg rasta aktivnosti u neproizvodnim sektorima, pre svega u trgovini i sektoru usluga. Uprkos pomenutom, učešće poljoprivrede u strukturi bruto dodate vrednosti (BDV) privrede RS je i dalje veoma visok. U odnosu na prosek 28 zemalja članica EU, naša zemlja se karakteriše značajno većim učešćem bruto dodate vrednosti poljoprivrednog sektora u ukupnoj BDV zemlje, pri čemu beleži osetno niže učešće sektora usluga (Službeni glasnik Republike Srbije, 2014, p. 8). Visoko učešće poljoprivrede, iskazano u osnovnim makroekonomskim indikatorima RS, u komparaciji sa drugim zemljama, može se pripisati obilatim prirodnim resursima i povoljnim klimatskim uslovima za poljoprivrednu proizvodnju, ali i sporijim procesima i zaostajanju strukturnog reformisanja ostatka privrede RS.

Tabela 1

Makroekonomski indikatori doprinosa poljoprivrede nacionalnoj ekonomiji RS

KATEGORIJE	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.*
BDV poljoprivrede, šumarstva, lova i ribolova (u milionima RSD)	237.475	218.005	245.128	292.919	279.126	344.320
Učešće BDV poljoprivrede u ukupnom BDV (u %)	10,4	9,3	9,9	10,5	9,7	11,4
Zaposlenost u poljoprivredi, šumarstvu, lovu i ribolovu (u hiljadama lica)	706,0	622,7	533,0	478,1	467,1	492,0
Učešće poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti (u %)	25,0	23,8	22,2	21,2	21,0	21,3
Izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda (u milionima evra)	1.336	1.395	1.700	1.956	2.131	2.104
Učešće poljoprivrede u ukupnom izvozu robe (u %)	18,0	23,4	23,0	23,2	24,1	23,4
Uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda (u milionima evra)	1.056	991	819	1.053	1.221	1.177
Učešće poljoprivrede u ukupnom uvozu robe (u %)	6,5	8,7	6,6	7,4	8,3	8,2
Trgovinski bilans poljoprivredno-prehrambenih proizvoda (u milionima evra)	280	404	881	903	910	927
Pokrivenost uvoza izvozom (u %)	126,5	140,8	207,6	185,8	147,5	178,8

* Preliminarni podaci Republičkog zavoda za statistiku

Napomena. Preuzeto od *Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije za period 2014–2024. godine*, Službeni glasnik Republike Srbije, 2014, br. 85, str. 8–9.

Iako učešće poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti beleži visoke stope smanjenja u periodu od 2008. do 2013. godine, ipak se može konstatovati da je i dalje veoma visoko, čak među najvišim u Evropi (Službeni glasnik Republike Srbije, 2014, p. 8), i iznosi preko 20%. Ova pojava se može objasniti obimnim angažovanjem zaposlenih na sezonskim i povremenim poslovima u domaćoj poljoprivredi, koje je tokom krize veoma kolebljivo i zavisi, pre svega, od kretanja tražnje na tržištu rada. Na osnovu predstavljene tabele takođe sledi da izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda beleži značajan rast, kao i da ovi proizvodi imaju bitnu ulogu u spoljnotrgovinskoj razmeni Republike Srbije. Dok je procentualno učešće poljoprivrede u ukupnom izvozu robe relativno stabilno ($\pm 23\%$), u posmatranom periodu je došlo do značajnog rasta procentualnog učešća uvoza poljoprivrednih proizvoda u ukupnom uvozu robe sa 6,5% na 8,2%. Istovremeno se opaža i veliki pad zaposlenosti u poljoprivredi, šumarstvu, lovu i ribolovu. Međutim, na osnovu podataka o trgovinskom bilansu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, kao i podataka o pokrivenosti uvoza izvozom, zaključuje se da je izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda (u posmatranom periodu) postepeno rastao. Ovoj konstataciji ide u prilog i serija prezentovanih podataka o pokrivenosti uvoza izvozom koja ukazuje na dugoročnu tendenciju rasta izvoza. Izvoz poljoprivrednih proizvoda je ostvario svoj *vrh* u 2010. godini, kada je zabeležena pokrivenost uvoza izvozom od 207,6%, što preciznije ukazuje na činjenicu da je RS, u toj godini, ostvarila za 107,6% veći izvoz u odnosu na uvoz.

3. TRENUTNO STANJE STOČNOG FONDA U SRBIJI

Stočarstvo, zajedno sa ratarstvom, predstavlja izuzetno bitnu granu poljoprivrede Republike Srbije. U periodu od 1996–2007. godine je više od 700.000 domaćinstava bilo aktivno uključeno u uzgoj stoke, što je predstavljalo više od 55% ukupnog broja tadašnjih poljoprivrednih gazdinstava (Aleksić, Pantelić, & Radović, 2009, p. 267). Stočarstvo obezbeđuje neophodne prehrambene proizvode (mleko, meso i jaja) za ishranu domaćeg stanovništva. Ono, takođe, obezbeđuje i esencijalne sirovine za potrebe savremene prehrambene industrije, poput mlekarstva, savremenih klanica, industrije mesa, konditorske industrije i proizvodnje kože. Od stočarstva se neretko očekuje sposobnost proizvodnje najkvalitetnijih izvoznih proizvoda, prvenstveno govedine i jagnjetine. Mogućnosti za ostvarivanje značajnog izvoza takođe postoje u slučajevima izuzetno kvalitetnog sira (posebno ovčijeg i kozjeg sira) utvrđenog porekla i kvaliteta. Koordiniran (usaglašen) razvoj i dobro izbalansiran odnos između stočarstva i ratarstva predstavljaju preduslov razvoja poljoprivrede, kao i uspešnog ostvarivanja ciljeva i zadataka vezanih za ljudsku ishranu, razvoj prerađivačke industrije i izvoz poljoprivrednih proizvoda. Srbija

raspolože obiljem prirodnih resursa, među kojima se, sa aspekta poljoprivredne politike, izdvajaju poljoprivredno zemljište, klimatski uslovi, voda, voće, povrće, žitarice i dr. Pored pomenutog, Srbija se karakteriše i značajnim kapacitetima i mogućnostima (potencijalima) poput stočnog fonda, poljoprivrednika, proizvodnih i prerađivačkih organizacija i tehnika i dr.

Republički zavod za statistiku je, u saradnji sa Evropskom unijom, 20. decembra 2013. godine objavio konačne rezultate Popisa poljoprivrede iz 2012. godine (koji je bio sproveden u periodu od 1. oktobra do 15. decembra 2012. godine). Rezultati Popisa obezbeđuju sveobuhvatan uvid u strukturu poljoprivrednih gazdinstava u RS i prvenstveno se odnose na broj poljoprivrednih gazdinstava, površinu poljoprivrednog zemljišta, obim stočnog fonda (po vrstama i kategorijama), kao i na angažovanu radnu snagu na poljoprivrednim gazdinstvima. Ovi podaci su prikazani u sledećoj tabeli.

Tabela 2

Najnoviji pokazatelji strukture poljoprivrednih gazdinstava u stočarstvu RS u 2012. godini

Broj poljoprivrednih gazdinstava	631.552
Površina poljoprivrednog zemljišta u hektarima	3.861.477
Broj goveda	908.102
Broj svinja	3.407.318
Broj ovaca	1.736.440
Broj koza	231.837
Broj živine	26.711.220
Broj košnica pčela	665.022
Broj članova gazdinstava i stalno zaposlenih na gazdinstvima	1.442.628

Napomena. Preuzeto od *Popis poljoprivrede 2012. godine u Republici Srbiji – konačni rezultati*, Republički zavod za statistiku, 2012, Preuzeto sa <http://webbrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=2106>.

Rezultati, između ostalog, ukazuju na sledeće činjenice:

1. od ukupne površine popisanog zemljišta u 2011/2012. godini, intenzivno je korišćeno 89%, odnosno 3.437.423 hektara, pri čemu je od ukupno korišćenog poljoprivrednog zemljišta 30% zemljišta uzeto u zakup (Republički zavod za statistiku, 2012),
2. u međuvremenu je došlo do smanjenja broja poljoprivrednih gazdinstava za 9,78%, preciznije sa nekadašnjih 700.000 (iz perioda od 1996–2007. godine) na 631.552,¹

¹ Rezultati istraživanja autora teksta.

3. prosečna veličina korišćenog zemljišta po poljoprivrednom gazdinstvu iznosi 5,4 ha,
4. od ukupnog broja poljoprivrednih gazdinstava 77% gaji stoku, dok se 4,95% (odnosno 31.287) poljoprivrednih gazdinstava bavi pčelarstvom,
5. prosečna starost nosilaca porodičnih poljoprivrednih gazdinstava je izrazito visoka i iznosi 59 godina i
6. pri tome, od ukupnog broja članova gazdinstava i stalno zaposlenih na njima koji obavljaju poljoprivrednu aktivnost, 43% čine žene.

Prema rezultatima poslednjeg Popisa, od ukupnog broja popisanih poljoprivrednih gazdinstava, 77% gaji stoku. Pri tome se stočni fond, u najvećoj meri, gaji u Regionu Šumadije, Zapadne Srbije i u Mačvanskoj oblasti. Najzastupljenija veličina stada goveda ima jedno do dva grla, svinja od tri do devet grla i ovaca od tri do devet grla. U Regionu Šumadije, Zapadne Srbije i Zlatiborskoj oblasti je zabeležen najveći broj košnica pčela (Republički zavod za statistiku. *Census of Agriculture 2012 – Agriculture in the Republic of Serbia*, Book II, 2013, p. 13; prikaz autora). Naredna tabela ukazuje na aktuelno stanje stočnog fonda u Republici Srbiji, posmatrano po statistički definisanim regionima.

Tabela 3

Distribucija stočnog fonda, živine i košnica pčela po regionima RS u 2012. godini

Region	Ukupno goveda	Ukupno svinja	Ukupno ovaca	Ukupno koza	Ukupno živine	Ukupno košnica pčela
Beogradski region	53.180	202.701	78.974	12.458	1.210.001	32.160
Region Vojvodine	252.434	1.398.496	271.774	60.063	11.972.538	124.174
Region Šumadije	413.759	1.151.391	1.047.328	70.852	9.270.583	274.627
Region Južne i Istočne Srbije	188.729	654.730	338.364	88.464	4.258.098	234.061
Region Kosovo i Metohija
UKUPNO	908.102	3.407.318	1.736.440	231.837	26.711.220	665.022
ŽIVOTINJA U RS						33.659.939
Zastupljenost u ukupnom broju životinja (u %)	2,69%	10,12%	5,16%	0,69%	79,36%	1,97%

... – Nema registrovanih podataka

Napomena. Preuzeto od *Census of Agriculture 2012 – Agriculture in the Republic of Serbia*, Book II, Republički zavod za statistiku, 2013, str. 28–43.

Iz treće tabele sledi da, u uzgoju svinja, prednjače Region Vojvodine (sa oko 1,4 miliona grla) i Region Šumadije (sa oko 1,1 miliona grla), dok se Region Vojvodine tradicionalno izdvaja najvećim brojem popisane živine u iznosu od oko 12 miliona. Za njom sledi Region Šumadije u kojoj je utvrđen broj od oko 9,3 miliona živinskog fonda. Iz tabele sledi i podatak da ukupan broj stočnog fonda, živine i košnica pčela (utvrđen Popisom iz 2012. godine i bez podataka o stanju na teritoriji Kosova i Metohije) u Republici Srbiji iznosi 33.659.939 životinja. Iz tabele takođe proizilazi da se u RS najviše gaji živina (79,36%), dok za njom sledi uzgoj svinja (10,12%), ovaca (5,16%), goveda (2,69%) i košnica pčela (1,97%). Iz analize takođe sledi da u Srbiji koze pripadaju grupi najmanje zastupljenih vrsta (sa učešćem od samo 0,69% u ukupnom stočnom fondu RS).

4. KOMPARATIVNA ANALIZA I STANJE STOČNOG FONDA U REPUBLICI SRBIJI

Republika Srbija raspolaže povoljnim uslovima za razvoj stočarstva, s obzirom na činjenicu da poseduje preko 1,4 miliona hektara stalnih travnjaka visokog kapaciteta, kao i značajne neiskorišćene kapacitete za uzgoj goveda i ovaca (Službeni glasnik Republike Srbije, 2014, p. 12). I pored pomenutih pogodnosti, ova grana poljoprivrede preko 20 godina beleži negativne trendove. Na ovu činjenicu ukazuju podaci iz sledeće tabele.

Tabela 4

Broj grla stoke i proizvodnja osnovnih stočarskih proizvoda u periodu od 2008–2013. godine (u hiljadama)

Broj stočnih grla (u hiljadama)	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
Goveda (ukupno)	1.057	1.002	938	937	921	913
Svinje (ukupno)	3.594	3.631	3.489	3.287	3.139	3.144
Ovce (ukupno)	1.605	1.504	1.475	1.460	1.635	1.616
Živina (ukupno)	17.188	22.821	20.156	19.103	24.175	23.450
Prirast u živoj masi (u 000 tona)*						
Goveda	187	177	167	165	161	161
Svinje	402	386	399	393	368	381
Ovce	44	43	44	46	54	61
Živina	106	116	120	140	140	128
Kravlje mleko (u mil. litara)	1.534	1.478	1.462	1.434	1.442	1.418
Jaja (u mil. komada)	1.204	1.026	1.219	1.219	1.387	1.755
Med (u 000 tona)	2,6	4,6	4,5	4,3	6,7	8,6

* Preliminarni podaci Republičkog zavoda za statistiku za 2013. godinu

Napomena. Preuzeto od *Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije za period 2014–2024. godine*, Službeni glasnik Republike Srbije, 2014, br. 85, str. 13.

U Srbiji su izražene značajne međuregionalne razlike u trendovima i sistemima stočarske proizvodnje. Pri tome se uobičajeni poredak značaja pojedinih stočnih vrsta u RS može predstaviti sledećim redosledom: 1) goveda, 2) ovce, 3) živina i 4) svinje. Interesantan je, međutim, podatak da se u oblasti Regiona Vojvodine, po značaju i obimu, javlja recipročan redosled, sa velikim učešćem uzgoja svinja i živine u stočnom fondu AP Vojvodine (Republički zavod za statistiku. *Census of Agriculture 2012 – Agriculture in the Republic of Serbia*, Book II, 2013, p. 13). Preciznije, sa aspekta vlasničke strukture, načina korišćenja poljoprivrednih površina, kao i preovlađujućih modela poljoprivrednih gazdinstava, raspored stočnih vrsta na ovom području se kreće u suprotnom pravcu: 1) svinje, 2) živina, 3) goveda i 4) ovce. Ovaj podatak se može objasniti kako ravničarskim karakterom poljoprivrednog zemljišta, tako i stilom života, običajima i nutritivnim navikama populacije AP Vojvodine. Najveći deo stočarske proizvodnje Regiona Vojvodine je realizovan na velikom broju sitnih poljoprivrednih gazdinstava, sa posebnim naglaskom na koncentraciju proizvodnje živinarstva i svinjarstva kako na poljoprivrednim gazdinstvima pravnih lica, tako i na velikim porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima. Tako se, prema podacima Popisa poljoprivrede iz 2012. godine, 20% ukupnog broja svinja i čak 37% živine uzgaja na poljoprivrednim gazdinstvima pravnih lica. S druge strane, veliki broj sitnih proizvođača, koji se prvenstveno bave uzgojem radi podmirenja sopstvenih potreba, predstavlja prepreku intenzivnom razvoju stočarske proizvodnje (Službeni glasnik Republike Srbije, 2014, p. 12). Pomenuto proizilazi iz činjenice da mali proizvođači tradicionalno primenjuju nisko (odnosno radno) intenzivne proizvodne sisteme što, u ovom trenutku, sa aspekta procesa evropskih integracija RS, predstavlja jednu od glavnih prepreka prilagođavanju poljoprivredne politike RS Zajedničkoj poljoprivrednoj politici Evropske unije.

Naposletku se u Strategiji poljoprivrede i ruralnog razvoja RS za period od 2014-2024. godine jasno ističe da rasni sastav stoke nije na zadovoljavajućem nivou, dok je razvoj sektora stočarstva u velikoj meri uslovljen uvozom rasa i hibridnih vrsta iz zemalja sa daleko razvijenijim stočarstvom. Slična situacija vlada i u proizvodnji živine, čiji je razvoj u potpunosti oslonjen na uvoz hibridnih tovnih rasa, kao i na uvoz lakih *linija* živine namenjenih proizvodnji jaja. Poseban značaj, sa stanovišta obnove stada (odnosno reprodukcije), unapređenja tradicionalnih sistema proizvodnje u brdsko-planinskim područjima, kao i očuvanja njihovog biodiverziteta, u strukturi stočarske (pa i ukupne poljoprivredne proizvodnje RS) imaju govedarstvo i ovčarstvo.

Međutim, u poređenju sa stanjem stočnog fonda u poslednjoj deceniji XX veka (barem prema zvaničnim statističkim podacima), dolazi se do veoma bitnog zaključka da je, u međuvremenu, došlo do dramatičnog pada obima stočnog

fonda. Pomenuto se, pre svega, odnosi na ukupan broj goveda, svinja, ali i ovaca i koza. Podaci iz naredne tabele potkrepljuju ovu tezu.

Tabela 5

Kretanje stočnog fonda i živine u Srbiji u 12 uzastopnih godina (u hiljadama)

Godina	Goveda (ukupno)	Svinje (ukupno)	Ovce (ukupno)	Koze (ukupno)	Živina (ukupno)
1996.	1.335	4.344	1.832	262	22.806
1997.	1.318	4.119	1.758	244	22.365
1998.	1.280	4.057	1.645	261	22.599
1999.	1.283	4.293	1.598	270	23.278
2000.	1.246	4.066	1.611	183	20.360
2001.	1.162	3.615	1.490	180	19.290
2002.	1.128	3.587	1.448	164	18.804
2003.	1.112	3.634	1.516	169	17.676
2004.	1.102	3.439	1.586	155	16.280
2005.	1.079	3.165	1.576	152	16.631
2006.	1.106	3.999	1.556	139	16.595
2007.	1.087	3.832	1.606	149	16.422

Napomena. Preuzeto od Livestock Production – Present Situation and Future Development Directions in Republic of Serbia, od Aleksić, S., Pantelić, V., & Radović Č, 2009, *Biotechnology in Animal Husbandry*, 25, (5–6), str. 269.

Iako je u posmatranom dvanaestogodišnjem periodu (1996–2007. godine) došlo do postepenog pada stočnog fonda po pojedinačno posmatranim kategorijama, na osnovu komparativne analize tabele 4 i tabele 5 sledi zaključak da se do 2013. godine stočni fond u značajnoj meri smanjio. Naime, u poređenju sa stanjem iz 1996. godine, došlo je do drastičnog smanjenja stočnog fonda govedine sa 1,335 miliona na 913 hiljada grla (za čitavih 31,61%), do velikog smanjenja broja svinja sa 4,344 na procenjenih 3,144 miliona (smanjenje za 27,63%), ovaca sa 1,832 na 1,616 miliona (pad za 11,79%) i koza sa 262.000 na 231.837 kao što je prikazano u tabeli 2 (smanjenje za 11,51%). Međutim, za razliku od pomenutih kategorija stočnog fonda RS, u posmatranom vremenskom periodu je došlo do relativno malog porasta živine u iznosu od 10,28% (preciznije, sa 22,806 na procenjenih 23,450 miliona populacije živine).

Za razliku od sektora industrije koja je ostvarila rekordni rast izvoza u 2013. godini², rasta izvoza poljoprivrede tokom prošle godine gotovo da nije ni bilo. Statistički podaci ukazuju na činjenicu da je izvoz poljoprivrednih proizvoda i hrane bio manji za 0,1% nego 2012. godine, dok je uvoz bio veći za 2% (Veselinović, 2014, p. 69). Ukupna robna razmena poljoprivrede Srbije u 2013.

² Najviše zahvaljujući izvozu *Fiat automobila Srbija* (FAS) za ukupnih 1,53 milijardi evra.

godini iznosila je 3.281 miliona evra, od čega se na izvoz odnosi 2.104, a na uvoz 1.177 miliona evra (podaci iz tabele 1). U ovom periodu se nastavlja trend pada učešća izvoza poljoprivrede u ukupnom robnom izvozu Srbije. Dok je Srbija svojevremeno bila poznata kao izvoznica mesa i prerađevina, tokom 2013. godine je ova roba izvezena za 53,3 miliona dolara, dok je uvezena za 67 miliona dolara. Iz navedenog sledi da uvoz raste brže od izvoza (Privredna komora Srbije, 2013), kao i da se Srbija polako pretvara u uvozno zavisnu zemlju.

5. UZROCI KRIZE STOČNOG FONDA REPUBLIKE SRBIJE

Osiromašeni stočni fond u Srbiji krajnje očigledno predstavlja posledicu kako neadekvatno vođene poljoprivredne politike, tako i krajnje problematičnog procesa privatizacije koji je rezultirao znatnim smanjenjem broja zaposlenih na velikim, a u međuvremenu privatizovanim, stočnim poljoprivrednim gazdinstvima (odnosno farmama). Pored opisanog, podaci iz datih tabela ukazuju na činjenicu da je stočni fond RS svake godine sve *siromašniji*. Uzrok pomenutom *leži* u permanentnom smanjivanju broja priplodnih grla goveda i svinja (Republički zavod za statistiku. *Census of Agriculture 2012 – Agriculture in the Republic of Serbia*, Book II, 2013, p. 28–43) koja predstavljaju osnovu za reprodukciju, pa samim tim i za proizvodnju osnovnih poljoprivrednih proizvoda. S obzirom na pomenuto, došlo je i do smanjenja proizvodnje mesa i mleka, kao i do nemogućnosti stvaranja tržišnih viškova mesa i mleka, dovoljnih za zadovoljavanje potreba domaće i inostrane tražnje. Ovim faktorima treba dodati i demografsku devastaciju sela u Srbiji koja je, bez sumnje, doprinela opisanim trendovima. Osim toga, zahvaljujući aktivnom delovanju uvoznčkih i veterinarskih lobi grupa, Srbija se postepeno transformisala u zemlju-uvoznicu mesa i mlečnih prerađevina. Naposletku, mogući ulazak naše zemlje u Evropsku uniju pokreće čitav niz relevantnih pitanja vezanih za prihvatanje proizvodnih standarda EU, standarda poljoprivrednih proizvoda i neophodnost velikih ulaganja u proizvodne kapacitete (od štala, preko klanica, pa sve do savremenih proizvodnih pogona). Pomenuti faktori mogu predstavljati ozbiljnu prepreku uključivanju Srbije u procese evropskih integracija, jer poljoprivredni standardi EU mogu izazvati mnoge probleme našim stočarima, a mogu uticati i na pojavu zavisnosti RS od uvoza mesa.

Premda je ekonomski oporavak uvršten u najvažnije zadatke Republike Srbije, stočni fond RS se, u ovom trenutku, suočava sa nestašicom inače izuzetno skupe stočne hrane. Ovakva situacija pogoduje krupnim tržišnim farmama, dok mali poljoprivredni proizvođači nisu u stanju da je nabavljaju po nerealno visokim cenama. Dodatni problem *leži* u teškoćama pri intervencijama sa stočnom hranom iz robnih rezervi, kao i u devastaciji poljoprivrednih zadruga bez čijeg posredovanja stočna hrana ne može da dođe do krajnjih korisnika (preciznije

malih proizvođača). Dok krupne stočne farme imaju neposredne kontakte sa robnim rezervama, mala seljačka gazdinstva nisu u mogućnosti da nabavljaju stočnu hranu. S obzirom na navedeno, neminovno se očekuje pokolj grla, kao i smanjenje učešća stočarstva na oko 25% vrednosti ukupne poljoprivredne proizvodnje zemlje.³ Pomenuto, dalje, ukazuje na opasnost od ulaska u *zonu* trajne zavisnosti za stočarskim proizvodima koji su cenovno daleko konkurentniji. Usled pogrešnih mera u agrarnoj politici (poput smanjivanja premija za mleko i rigidnih kriterijuma za subvencionisanje stočne i poljoprivredne proizvodnje), može se zaključiti da se država gotovo *odrekla* svog tržišta od oko sedam miliona potrošača stočarskih proizvoda. Na kraju treba istaći da stočarstvo Srbije zauzima značajno mesto u privredi zemlje, jer stvara veliku dodatnu vrednost angažovanjem prirodnih i ljudskih resursa. U RS zastupljeno je više od 600.000 domaćinstava i stoga stočarstvo predstavlja granu koja učestvuje u formiranju društvenog proizvoda poljoprivrede u proseku sa oko 30%. Iako ova delatnost ima šanse da preraste u značajnu privrednu, pa samim tim i poljoprivrednu granu, broj stočnog fonda tokom poslednje dve decenije beleži stalnu tendenciju opadanja u iznosu od 2–3% na godišnjem nivou. Uporedo sa smanjenjem broja grla, proizvodnje i potrošnje mesa, danas u zemlji raste broj klanica, dok je samo u proteklih 12 godina smanjen broj svinja za više od 600.000 (Gulan, 2013, p. 16). Opisane tendencije postepenog i upornog smanjivanja stočnog fonda vode Srbiju ka tome da od poznatog izvoznika preraste u značajnog uvoznika mesa i mesnih prerađevina.

6. ZAKLJUČAK

Poljoprivreda Republike Srbije je, sa posebnim naglaskom na njen stočni fond, kako u prethodnom periodu tako i u ovom trenutku, zadržala odlučujuću ulogu u privredi zemlje. Tokom XX veka Srbija je ostala zapamćena kao veliki izvoznik svinja (najviše u Austriju), dok je od 60-tih godina prošlog veka u velikoj meri izvozila junetinu u Grčku, Italiju, Veliku Britaniju i u zemlje Bliskog Istoka (Stošić, & Lazarević, 2009, p. 14). Krajnje nepovoljne istorijske okolnosti sa kraja XX veka (tj. raspad bivše SFRJ), građanski rat, demokratske promene, kao i pomenuti tranzicioni problemi su nesumnjivo pogoršali celokupnu privrednu situaciju u zemlji, što se posledično odrazilo i na stanje domaćeg stočnog fonda.

Zbog pogrešnih mera, koje su do sada primenjivane u agrarnoj politici zemlje, došlo je do dramatičnog smanjenja stočnog fonda RS, kao i do povećanja uvozne zavisnosti zemlje za stočarskim proizvodima. Stoga bi nova poljoprivredna politika trebalo da bude zasnovana na znanju, primeni iskustva

³ Izvodi iz govora prof. dr Miladina Ševarlića na *Ekonomskom samitu Republike Srbije 2013*, održanom 14. i 15. oktobra 2013. godine u Beogradu.

drugih zemalja koje su već ušle u Evropsku uniju, kao i na većem i održivom agrarnom budžetu kako bi ona uopšte bila ekonomski i ekološki održiva. S druge strane, poljoprivreda RS bi trebalo da figurira kao osnova za podsticanje produktivnijeg i regionalno ravnomernijeg zapošljavanja u zemlji, pri čemu bi u poljoprivredi i pratećim delatnostima sasvim izvesno došlo do rasta zaposlenosti. Da bi se ovo ostvarilo, neophodno je organizovati centre za poljoprivredne proizvode (za otkup, preradu, doradu i plasman poljoprivredno-prehrambenih proizvoda), *oživeti* totalno degradiran zadružni sektor u zemlji, ali i insistirati na racionalnijem korišćenju poljoprivrednog zemljišta u državnom vlasništvu. Formiranje centara za preradu poljoprivrednih proizvoda bi nesumnjivo podstaklo razvoj novog modela javno-privatnog partnerstva, ali bi pospešilo i preradu do sada neiskorišćenih poljoprivrednih proizvoda. Pored pomenutog, većina malih porodičnih gazdinstava, usled malog obima proizvodnje, uglavnom propada, dok opstaju samo one male farme koje proizvode i prerađuju za potrebe potrošnje članova domaćinstva. U ovom kontekstu se ukazuje potreba i za efikasnijim korišćenjem državnog zemljišta, davanjem u zakup prvenstveno stočarima, voćarima, vinogradarima i povrtarima.

Na osnovu svega navedenog nedvosmisleno se nameće zaključak da bi nivo konkurentnosti privrede Srbije, a ujedno i poljoprivrede i stočnog fonda RS, morao da bude mnogo viši kako bi doprineo uravnoteženju platnog bilansa RS, kao jednog od elementarnih makroekonomskih ciljeva zemlje. Stoga bi povećanje nivoa konkurentnosti poljoprivrede i njenog izvoza trebalo da se svrsta u grupu primarnih zadataka Vlade Srbije, jer samo konkurentna i održiva privreda, uz razvijenu poljoprivredu, ima sposobnost da se suoči sa izazovima i pritiscima drugih aktera (tj. zemalja) sa globalnog tržišta, uz istovremeno obezbeđivanje privrednog razvoja, odnosno ekonomskog rasta i društvenog blagostanja (Veselinović, 2014, p. 82). Kako se stanje domaćeg poslovnog okruženja ne može unaprediti *preko noći*, nameće se i potreba za izradom adekvatne strategije koja bi stimulisala konkurentnost zemlje, sa posebnim akcentom na jačanje izvoza poljoprivrednih proizvoda i razvoj stočarske industrije. Rast konkurentnosti privrede, poljoprivrede i izvoza bespogovorno zahteva poboljšanje investicione klime u zemlji, uz dodatno angažovanje domaće akumulacije i stimulaciju priliva stranih direktnih investicija u poljoprivredni sektor, koji se smatra okosnicom izvoza u narednim godinama. Osim pomenutog, neophodno je da se u budžetu RS predvide značajnija sredstva za promociju domaće privrede i poljoprivrede u inostranstvu, kao i za snažnije finansiranje istraživanja i razvoja u domaćim privrednim i poljoprivrednim entitetima.

REFERENCE

- Aleksić, S., Pantelić, V., & Radović, Č. (2009). Livestock Production – Present Situation and Future Development Directions in Republic of Serbia. *Biotechnology in Animal Husbandry*, 25(5–6), 267–276.
- Food and Agriculture Organization. (2014). FAOSTAT Country Profiles – Economic Indicators for Serbia. Preuzeto sa http://faostat.fao.org/CountryProfiles/Country_Profile/Direct.aspx?lang=en&area=272, 2014 Oct 30.
- Gulan, B. (2013). Agrar Srbije u susret evropskim integracijama i agrarnoj politici. Preuzeto sa <http://www.makroekonomija.org/poljoprivreda/agrar-srbije-u-susret-evropskim-integracijama-i-agrarnoj-politici>, 2014 Oct 30.
- Gulan, B. (2013). Kako pomoći farmerima. *Novi korak*, 79(13), 16–17.
- Privredna komora Srbije. (2013). Statistika poljoprivrede, prehrambene i duvanske industrije i vodoprivrede. Preuzeto sa <http://www.pks.rs/PrivredaSrbije.aspx?id=13&p=2&>, 2014 Nov 6.
- Republički zavod za statistiku. (2013). *Census of Agriculture 2012 – Agriculture in the Republic of Serbia*, Book I.
- Republički zavod za statistiku. (2013). *Census of Agriculture 2012 – Agriculture in the Republic of Serbia*, Book II.
- Republički zavod za statistiku. (2012). Popis poljoprivrede 2012. godine u Republici Srbiji – konačni rezultati. Preuzeto sa <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=2106>, 2014 Oct 30.
- Stošić, M., & Lazarević, D. (2009). *Country Pasture/Forage Resource Profiles – Republic of Serbia*. (str. 14–15). Rome: Food and Agriculture Organization.
- Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije za period 2014–2024. godine*. Službeni glasnik Republike Srbije, (2014). 85.
- Vasiljević, Z. (2007). Osnovni pravci reforme agrarne politike u Srbiji. U: B. Cerović (Ur.), *Naučna konferencija – Izazovi ekonomske politike Srbije u 2007. godini*. Beograd: Naučno društvo ekonomista sa AEN i Ekonomski fakultet u Beogradu. 203-214.
- Veselinović, P. (2014). Izvozni potencijal privrede Srbije u novim globalnim uslovima. U M. Kovačević & V. Grečić (Ur.), *Stanje i perspektive – Ekonomsko-finansijski odnosi Srbije sa inostranstvom* (str. 63–82).

Beograd: Naučno društvo ekonomista Srbije sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beogradu.

Vlada Republike Srbije. *Činjenice o Srbiji – poljoprivreda*. Zvanični veb-sajt Vlade Republike Srbije. Preuzeto sa <http://www.arhiva.srbija.gov.rs/cms/view.php?id=1024>, 2014 Oct 30.

Primljeno: 10.11.2014.

Odobreno: 26.11.2014.